

Erç
Taran dı

163460

İSLÂM TARİH, SANAT VE KÜLTÜR ARAŞTIRMA MERKEZİ
(IRCICA)

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	163460
Tas. No:	949.6 BALİ

BALKANLAR'DA İSLÂM MEDENİYETİ
II. MİLLETLERARASI SEMPOZYUMU TEBLİĞLERİ
Tiran, Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003

İstanbul, 2006

İslâm Medeniyeti Tarihi Kaynak ve İncelemeleri Dizisi; No. 14

ISBN 92-9063-152-X (Türkçe tebliğler)
ISBN 92-9063-151-1 (İngilizce tebliğler)
ISBN 92-9063-153-8 (Arnavutça tebliğler)
ISBN 92-9063-154-6 (Takım)

İslâm Konferansı Teşkilâtı
İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA)
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Seyir Köşkü
34349, Beşiktaş, İstanbul-Türkiye

Tel: +90 212 259 17 42
Faks: +90 212 258 43 65
E-posta: ircica@ircica.org
Web sitesi: www.ircica.org

© 2006 IRCICA

Önsöz: Halit Eren

Yayına Hazırlayan: Ali Çaksu

Baskı: Birmat Matbaacılık Ltd. Şti, İstanbul

IRCICA Kütüphanesi Katalog bilgileri

Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu (2.: 4-7
Aralık 2003: Tiran)

Balkanlar'da İslâm medeniyeti II. milletlerarası sempozyumu
tebliğleri / editör Ali Çaksu; önsöz Halit Eren.- İstanbul: İslâm Tarih,
Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2006.

xii, 541 s.: res. (çoğu rnk.), hrt., plan; 24 sm.- (İslâm medeniyeti
tarihi kaynak ve incelemeleri dizisi; no.14)

Dipnot var.

ISBN 92-9063-152-X (Türkçe tebliğler) ISBN 92-9063-154-6
(Takım)

1. Medeniyet, İslâm--Balkan Ülkeleri--Kongreler. 2. Medeniyet,
Türk--Balkan Ülkeleri--Kongreler. I. Çaksu, Ali. II. Eren, Halit. III.
k.a. IV. Seri.
949--dos21

PIRİŞTİNA ŞEHİRİ'NDE MESLEKLER

Arzu T. TERZİ*

Medeniyet kavramı içinde şehir hayatının önemli bir payı vardır. Şehirleşmenin en önemli göstergesi ise, bireylerin toprağa olan bağımlılıklarından kurtulmaları, yani tarım ve hayvancılığın dışında, buldukları yer ve hatta bölgenin her türlü ihtiyacını karşılayabilecek farklı meslekleri uğraş olarak seçmeleridir. Bu noktadan hareketle bu çalışmada Balkanlar'dan Piriştina şehri model olarak seçilmiş ve XIX. yüzyıl ortalarında burada icra edilen mesleklerin çeşitleri ve dağılımları incelenmiştir. Bu konuda istifade edilen kaynak, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Piriştina şehrine ait Temettuat Defteri'dir.¹ Piriştina şehrinde 1844 yılında yapılmış olan emlak ve arazi sayım sonuçlarını ihtiva eden 245 sayfalık bu defterde, şehirde yaşayan Müslim ve gayri-Müslim hane reislerinin adları, meslekleri, kazançları, sahip oldukları gayrimenkulleri ve ödedikleri vergilere kadar pek çok önemli bilginin yer aldığı orijinal kayıtlar mevcuttur.

Piriştina, incelediğimiz dönemde Üsküp vilayetine bağlı Piriştina sancağının merkez kazasıdır. Tanzimat sonrası Osmanlı taşra idarî teşkilatında yapılan yeni düzenlemeyle sancağın idarecisi görevini üstlenen kaymakam da dolayısıyla bu şehirde ikamet etmektedir.

Piriştina'nın demografik yapısı incelendiğinde, şehirde 779 hane Müslüman'ın oturduğu toplam 12 mahallenin bulunduğu görülür. Mahallelerin adları ve hane sayılarına göre dağılımı Tablo I'de görülmektedir. Buna göre en kalaba-

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Maliye Nezâreti Temettuat Defterleri*, nr. 15465.

lık mahalle, 118 hanenin bulunduğu Yunus Efendi mahallesi iken, Cami-i Sagir ise şehrin belki de eski yerleşim birimi olması sebebiyle en küçük mahallesidir. Kaymakam Abdurrahman Paşa ise Cami-i Kebir mahallesinde ikamet etmektedir.

Defterde reaya olarak kaydedilmiş olan 239 hane Hıristiyan nüfus mevcuttur. Bu nüfusun bir kısmı toplu halde şehrin varoşunda² yer alan iki mahallede oturmaktadır. Buna göre Yarar Çeribaşı mahallesi civarında bulunan varoş mahallede 41 hane, Hasan Bey mahallesi yakınında bulunan varoş mahallede ise 94 hane Hıristiyan oturmaktadır. Geriye kalan 104 hane Hıristiyan nüfus ise şehrin çeşitli yerlerinde dağınık olarak yaşamaktadır.

Şehirde 122 Kıpti hane mevcuttur. Bunlardan 63'ü Müslüman, 59'u ise Hıristiyandır. Ayrıca Piriştina'da 6 hane de Yahudi mevcuttur.

Şehirdeki demografik yapı Tablo II'de yer alan grafikte daha açık görülmektedir. Buna göre toplam 1146 haneden oluşan Piriştina şehrinde Kıpti Müslümanlarla birlikte toplam 842 hane Müslüman, Kıpti Hıristiyanların dahil edilmesiyle toplam 298 hane Hıristiyan ve 6 hane de Yahudi yaşamaktadır. Dolayısıyla Piriştina'nın % 73'ünü Müslüman, % 26'sını Hıristiyan, ve % 1'ini de Yahudi tebaa oluşturmaktadır. Her hanenin 5 kişi olabileceği varsayımından hareketle de, Piriştina şehrinin 1844 yılındaki genel nüfusunun ortalama 6.000 kişi olduğu söylenebilir.

Piriştina şehrinde yaşayan 1146 hane reisinin uğraştıkları iş kollarına göre kabaca bir tasnif yapıldığında, esnaf ve sanatkarlar, görevliler, tarım ve hayvancılıkla uğraşanlar, işçiler ve herhangi bir mesleği olmayanlar şeklinde beş ayrı gruptan meydana gelen bir tablo karşımıza çıkmaktadır.³

Hane reislerinin %14'ünü oluşturan görevliler şehirde, idarî, askerî, sosyal ve dinî alanlarda hizmet veren kişilerdir. Bunlar **bölükbaşı, haham, imam, kadı, kâhya, kâtip, kaymakam, kaza müderrisi, kocabaşı, mualim-i sıbyan, muhtar, nüfus mukayyidi, nüfus nazırı, papaz, sekan, subaşı, timarlı süvari ve zabtiye** olmak üzere toplam 18 çeşit görevliden meydana gelir. Bu görevliler içinde yer alan kâhya ve subaşları resmî değil de, özel idareciler olarak kabul etmek gerekir. Çalışmaya kaynak olan *Temettüat Defterinde* şehirde yaşayan toplam 16 subaşının büyük bir kıs-

² "Varoş: Şehir ve kasabanın kale haricinde bulunan kısmına verilen ad olup, ekseriyetle Hıristiyan mahalleleri burada bulunur" (Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, s. 1482).

³ Bkz. Tablo III: Hane Reislerinin İş Kollarına Göre Tasnifi.

mında “gelirinin çiftlik kâhyalığundan” olduğu ibâresinin kayıtlı olması, subaşı ve kâhyalığın birbiri yerine kullanıldığı düşüncesini uyandırmıştır.⁴

Görevliler gurubu içinde dikkat çeken en önemli kişi Piriştina sancağının kaymakamı Yaşar Paşa-zade Abdurrahman Paşa'dır. Abdurrahman Paşa şehrin en zengin kişisidir. Cami-i Kebir mahallesinde 1 numarada oturan kaymakamın *Yaşar Paşa Vakfı'ndan, gayrimenkul ve çiftlik kiralardan ve Kiptiyan cizyesinden* olmak üzere toplam 78.198 kuruş senelik geliri vardır. Bu gelir şehrin toplam yıllık gelirinin neredeyse % 10'unu oluşturmaktadır ki, hayli yüksek bir meblağdır.

Tarım ve hayvancılıkla uğraşan 121 hane reisi, **bağban, bahçwan, bostancı, çoban, sığırtaç, erbab-ı ziraat, ve rençber** gibi adlarla defterde kayıtlıdır. Rençber kelimesi bu bölgede tarım işçisi anlamında değil de, “tarım ve hayvancılıkla uğraşan toprak sahibi” olarak kullanılmaktadır.

Şehirde yaşayan hane reislerinin %12'sini oluşturan işçiler *Temettuat Defterinde* **çapacı, hizmetkâr, ırgat ve yanaşma** adlarıyla kayıtlıdır. Hizmetkâr ve yanaşmalar olarak adlandırılan hane reislerinin gelirinin yanına kimi zaman “onun bunun yanında yanaşmalık” yapar, veya mesleği kısmında *yanaşma* yazan hane reisinin gelir kısmında “ona buna hizmet eder” veya “yani hizmetkâr” şeklinde açıklamalar yapılmıştır. Bu iki terimle birlikte aynı manada kullanılan üçüncü bir tabir ise *teroğlanlığı*'dır. Hizmetkâr veya yanaşmalarda, “yanaşma yani teroğlandır”, hizmetkâr yani teroğlanıdır” gibi kayıtlara da rastlanmaktadır. Hizmetkâr ve yanaşmalar hem tarım alanında hem de esnaf ve sanatkarlar yanında çalışabilmektedir. Nitekim yanaşmalardan bir kısmında, tüccar, oduncu, tahmishâne, seyis, kürkçü, arabacı, dükkan, ekmekçi veya bakkal yanaşması olduğu belirtilmiştir.

Şehirde mesleği olmayan toplam 91 kişi bulunmaktadır. Bunlardan 21'i, hane reisi konumunda olan talebe, yetim ve kadındır. 17'si ihtiyar ve sakat, 2'si ise

⁴ Mehmet Zeki Pakalın'ın *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nde (II, İstanbul 1983, s. 261) **subaşı** tabirinin mânâları arasında, bu terimin Rumeli'de çiftliklerde kâhya makamında kullanılanlara verilen ad olarak yer alması ve Şemseddin Sami'nin *Kamus-ı Türkî*'sinde (s. 836-837) ise Çiftlik kethüdası anlamının da bulunması bu düşüncemizi doğrular mahiyettedir. Bununla birlikte *Temettuat Defteri*'nde kullanılan kâhyalık tabirinin sadece çiftlik değil de, bir konak veya gayrimenkul idarecisi mânâsına da geldiği görülmektedir. Zira şehirde yaşayan 12 kâhyanın 8'i hakkında defterde açıklama mevcut olup, bunlardan 6'sı çiftlik kâhyası olduğu halde, biri değirmenler kâhyası, diğeri ise kaymakam Abdurrahman Paşa'nın haremının kâhyasıdır.

derviştir. Bir kişi ise, Kaymakam Abdurrahman paşanın tebasından köle Molla Süleyman'dır. 4 kişi suçlarından dolayı İstanbul'a sürülmüştür. Geri kalanlar mevcut mallarıyla geçinen rant gelirli kişilerdir.

Bütün şehirde hiçbir geliri ve mesleği olmayan 4 hane mevcuttur. Bunlar yardıma muhtaç olan ve çevre yardımlarıyla geçinen ailelerdir.

Şehirdeki mesleki dağılım içinde % 55 gibi en fazla payı toplayan esnaf ve sanatkarlara gelince, Tablo IV'te de görülebileceği üzere, 56 farklı meslek türünde çalışan toplam 634 hane reisi bulunmaktadır. Osmanlı esnaf teşkilatının geleneksel yapısında yer alan, aynı sanat kolunda çalışanların bir arada mesleklerini icra etme uygulaması, Piriştina'da da gözlemlenmektedir. Nitekim Temettuat defterindeki kayıtlardan, şehirde ekmekçi dükkanlarının faaliyette bulunduğu bir *un pazarının*, tuzun dağıtım ve satışının gerçekleştiği *tuz pazarının* yer aldığı, ve lüleci, terzi ve sarraç çarşılarının mevcut olduğu tespit edilebilmektedir.

Tabloda görülen bu mesleklerin bazıları şehirde yaşayan Müslüman, Hristiyan, Kıpti ve Yahudiler tarafından müşterek icra edildikleri gibi, bazı mesleklerin ise sadece belirli bir zümre tarafından yapıldığı görülmektedir, ki bu duruma pek çok Osmanlı şehrinde rastlanır. Mesela *abacı, ambarcı, çömlekçi, ekmekçi (15 tane), kalaycı, kebabçı, kürkçü, meyhaneci, mutaf, semerci, simitçi* gibi meslek dalları sadece Hristiyanlar tarafından yapılmaktadır. Buna karşılık, *attarlık, berberlik, debbağlık, doğramacılık, hallaçlık, kahvecilik, kazzazlık, kırkçılık, lülecilik, mücellidlik, nalbantlık, natırılık, saatçilik, sarraçlık, yazıcılık* ise sadece Müslümanlar tarafından icra edilen meslek dallarıdır. Bazı mesleklerin ise sadece Kıptiler tarafından yapıldığını müşahade etmekteyiz. Mesela *hasırcılık, kemercilik, kovacılık, odunculuk ve kömürcülük, çilingirlik, duhan kıyıcılığı, ve seyislik* Kıptilerin yoğunlaştığı meslek dallarıdır. Dikkat çeken bir başka husus ise şehirdeki mehter çalanların büyük bir kısmının yine Kıpti olmasıdır.

Esnaf ve sanatkarlar içinde hane reisleri tarafından en çok görülen meslekler *arabacılık, terzilik, tüccarlık, bakkallık, odunculuk ve kömürcülük, yemenicilik ve berberlik*⁵. Taşımacılık alanında bir meslek dalı olan arabacılık, Piriştina'da en çok yapılan iş koludur. Tüccarlık ise yüzyıllardır değişmeyen en fazla kazandıran meslek olma özelliğini kaybetmemiştir. Piriştina'daki tüccarlar deri, hububat ve emtia ticaretiyle uğraşmakta ve yine defterdeki

⁵ Bkz. Tablo V: En Fazla Görülen Meslekler.

kayıtlardan bir kısmının Arnavut elbisesi ticareti yaptığı anlaşılmaktadır. XIX. asrın sonundaki salnameler incelendiğinde bakkallık, tüccarlık ve arabacılığın halen şehirde yaygınlığını sürdüren meslek dalları olduğu göze çarpmaktadır⁶. Odun ve kömürcülük yapan hane reislerinin fazlalığı, bölgede kışların sert geçmesinden kaynaklanmış olmalıdır.

Şehirde iki tür pabuç üretilmektedir. Üzeri açık ve ökçeli ayakkabı demek olan yemeniyi genellikle Müslüman sanatkarlar üretmekteyken,⁷ bir diğer pabuç çeşidi olan çarığı da az sayıda gayri-Müslim hane reisi imal etmektedir.⁸ Bu arada yemenici ve çarıkçılara hammaddeyi temin eden ve deriyi işleyen 18 debbağ ustasını da unutmamak gerekir.

Yukarıda da işaret edildiği üzere, şehirdeki hane reislerinin iş kollarına göre tasnifinde esnaf ve sanatkarlar hane reislerinin % 55'ini oluşturmaktadır.⁹ Buna karşılık gelir kaynağı olarak değerlendirildiğinde, esnaf ve sanatkarların yıllık kazançlarının ancak % 62'lik kısmını meslekî gelirlerinden elde ettikleri tespit edilmektedir. Nitekim bunların gelirlerinin diğer kısmını kira, tarım ve hayvancılıktan elde ettikleri görülür. Buna göre kira gelirleri, toplam gelirlerinin % 20'sini -ki bunun % 13'u toprak kirasıdır-¹⁰ tarım % 14'ünü ve hayvancılık % 4'ünü¹¹ oluşturmaktadır.

Piriştina şehrinin genel olarak gelir kaynaklarının dağılımı incelendiğinde ise daha değişik verilerle karşılaşmaktadır. Nitekim grafikte de görüldüğü üzere,¹² rant gelirler denilen kira gelirlerinin % 35'le şehirde en büyük paya ulaştığı görülür. Kira gelirlerinin % 9'luk kısmı şehirde bulunan dükkân, han, kahvehâne, kiremithâne, koltuk, karhâne gibi gayrimenkullerden sağlanmaktadır. Kira gelirlerinin % 26'luk kısmı ise toprak kiralardır. Şehirde yaşayan hane reislerinin Piriştina'ya bağlı köylerdeki veya komşu kazalardaki çiftlik tabir edilen arazileri, belirli kişiler tarafından işletilmekte ve senelik hasılattan öşür miktarı çıkarıldıktan sonra, kalan sâfi miktarın beşte biri **beşleme** adı altında toprak sahibine gönderilmektedir. İşte % 26'luk kazanç payı bu

⁶ 1304 Tarihli Kosova Salnâmesi, s. 86; 1314 Tarihli Kosova Salnâmesi, s. 346-347.

⁷ Nitekim şehirde yaşayan 27 yemenici ustanın sadece 1 tanesi Hıristiyan olup o da yemeni eskicisidir.

⁸ Şehirde 2 Hıristiyan çarık satıcısı ve 1'i Hıristiyan 3'ü de Yahudi olmak üzere 4 tane de çarık ustası bulunmaktadır.

⁹ Bkz. Tablo III.

¹⁰ Toprak kirası tabiri ileride açıklanacaktır. 147 hane reisi esnafın toprak kiralardan geliri bulunmaktadır.

¹¹ 342 hane reisi esnaf, hayvan sahibidir.

¹² Bkz. Tablo VI: Şehirdeki Kazançların Dağılımı.

beşlemelerden oluşmaktadır ve şehirde yaşayan toplam 356 hane reisinin toprak kiraşından bu tür geliri vardır. Bu durum, meslekleri ne olursa olsun aynı zamanda bu hane reislerinin birer toprak sahibi olduklarını ve toprakla bağlarını koparmadıklarını ortaya koymaktadır.

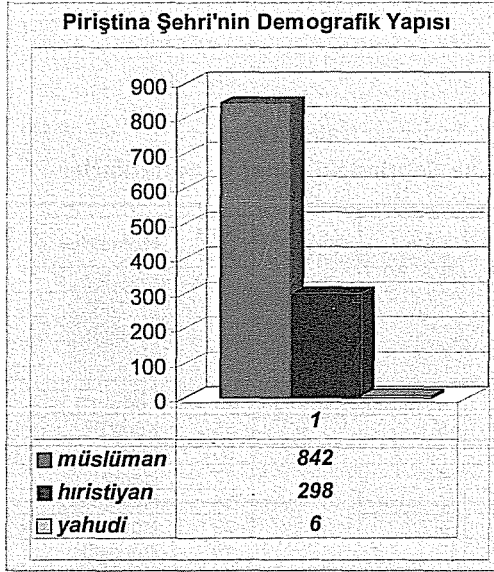
Diğer yandan tarla, bağ, bostan ve çayır ekip biçmeden elde edilen tarım gelirleri % 17'dir. Grafikte görülen hayvancılıktan elde edilen % 4'lük kazanç ise gerçek miktarı yansıtmamaktadır. Zira şehirde yaşayan hane reislerinin 645'inin, yani % 56'sının hayvancılıktan geliri vardır, başka bir ifade ile bunlar hayvan sahibidir. *Temettuat Defteri*'nde tahriri yapılmış inek, koyun, keçi, manda, kısrak gibi pek çok hayvanın yanına, hasılâtının 1, 2 veya 3 sene sonra alınacağı şeklinde bir kayıt düşülmüştür. Dolayısıyla en geç üç yıl içerisinde bu oranın artacağı aşikârdır.

Netice itibâriyle 1844 yılında Piriştina şehirde yaşayan toplam 1146 hane reisi 85 farklı iş kolunda hizmet vermiştir. Şehirleşmenin bir gereği olarak esnaf ve sanatkarlık Piriştina'da en çok yapılan iş kolu grubudur. Ancak bununla birlikte, incelenen dönem içinde Piriştina şehri halkı için toprağın hala vazgeçilmez bir unsur olarak şehir hayatı içinde yerini muhafaza ettiği de açıkça görülmektedir.

Tablo I
Piriştina Şehrindeki Müslüman Mahalleler ve Hane Sayıları

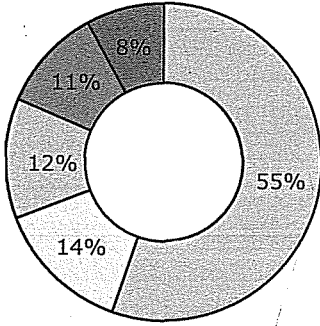
	MAHALLELER	HANE SAYISI
1	Cami-i Sagir	27
2	Mehmed Bey	29
3	Pirnazır	35
4	Yarar Çeribaşı	38
5	Hasan Bey	54
6	Hasan Emin	61
7	Cami-i Kebir	67
8	Yusuf Çelebi	70
9	Hatuniye	79
10	Ramazaniye	92
11	Alaaddin	109
12	Yunus Efendi	118
	Toplam	779

Tablo II

Tablo III**Hane Reislerinin İş Kollarına Göre Tasnifi**

1	Esnaf ve sanatkarlar	634
2	Görevliler	158
3	İşçiler	142
4	Tarım ve hayvancılıkla uğraşanlar	121
5	Mesleği olmayanlar	91
	Toplam	1146

- Esnaf ve sanatkarlar
- Görevliler
- İşçiler
- Tarım ve hayvancılıkla uğraşanlar
- Mesleği olmayanlar

Tablo IV**Piriştina Şehrindeki Esnaf ve Sanatkarlar**

Sıra No.	Meslekler	Sayı
1	Abacı	4
2	Ambarcı	1
3	Arabacı	99
4	Aşçı	3
5	Attar	2
6	Bakkal	45
7	Baltacı	5
8	Berber	24
9	Boyacı	6
10	Çarıklı	6
11	Çerçi	1
12	Çeşmeci	2
13	Çilingir	15
14	Çömlekçi	1
15	Çubukçu	1
16	Debbağ	18
17	Doğramacı	3
18	Duhancı	12
19	Dülger	8

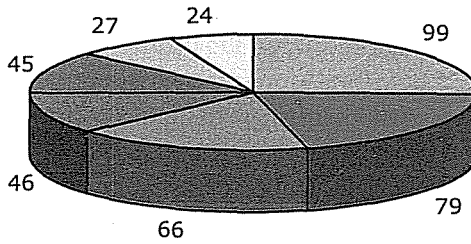
Sıra No.	Meslekler	Sayı
29	Kebabçı	2
30	Kemerci	1
31	Kiremitçi	4
32	Kırıkçı	1
33	Kovacı	3
34	Kömürcü	27
35	Kürkçü	9
36	Lüleci	14
37	Mehter	9
38	Meyhaneci	5
39	Mutaf	5
40	Mücellid	1
41	Nalbant	11
42	Natir	2
43	Oduncu	19
44	Saatçi	2
45	Sarraç	7
46	Satıcı	9
47	Semerci	1

Sıra No.	Meslekler	Sayı
20	Ekmekçi	13
21	Hallaç	1
22	Hancı	4
23	Hasırcı	5
24	Hassas	2
25	Kahveci	9
26	Kalaycı	1
27	Kasap	13
28	Kazzaz	1

Sıra No.	Meslekler	Sayı
48	Seyis	9
49	Simitçi	3
50	Tellak	1
51	Tellal	1
52	Terzi	79
53	Tüccar	66
54	Tüfenkçi	4
55	Yazıcı	7
56	Yemenici	27
	<i>Toplam</i>	634

Tablo V
En Fazla Görülen Meslekler

1	Arabacılık	99
2	Terzilik	79
3	Tüccarlık	66
4	Odun ve kömürcülük	46
5	Bakkallık	45
6	Yemenicilik	27
7	Berberlik	24

■ arabacılık ■ terzilik ■ tüccarlık ■ odun ve kömürcülük ■ bakkallık ■ yemenicilik ■ berberlik

Tablo VI
Şehirdeki Kazançların Dağılımı

1	Mesleki Kazançlar	204989
2	Maaşlar	113294
3	İşçilik	31661
4	Tarım	136093
5	Hayvancılık	31331
6	Kira	274827
	Toplam	792195

